

Medeltid, nutid

Kyrkorna i Upplands-Väsby

ANN MARI KARLSSON

Varje kyrka är en unik byggnad. Man kan inte finna exakt samma utförande av två kyrkor. Så var det under medeltiden, så är det också idag. Under århundradenas lopp har byggandet och utsmyckningen av kyrkan fångat sockenbornas intresse, arbetslust och givmildhet. Man kan t. o. m. spåra en viss tävlan socknarna emellan för att få den egna kyrkan bättre och vackrare än grannsocknens. I landets kyrkor finns bevarade seklers konstskatter, vittnande om hantverkarens skicklighet och yrkeskunnande. Det är intressant att följa en kyrkas utveckling, där varje epok präglat sitt bidrag.

Uppland är ett landskap med rötter långt ned i forntiden, därom vittnar rikligt med kulturlämningar i landskapet. Gravfält och rester av boplatser berättar om forna tider, liksom runstenarna, som man finner i stark koncentration i Mälarlandskapen. När kristendomen kommit till landet användes fortfarande runskrift. Tors hammare på stenen fick vika för korset, den kristna symbolen. Under yngre järnålder (ca 400–1050 e. Kr.) anlades förvarsborgar utmed farlederna och en samhällsorganisation började ta form. Städer och större byar växte upp där tidigare funnits marknadsplatser genom att handeln fick en fastare organisation. Utmed handelsvägarna spreds missionen.

De första kyrkorna började byggas. Det var enkla byggnader i resvirke med begränsad livslängd som inte mycket skilde sig från varandra eller ens från den övriga bebyggelsen. Inom ett sekel skulle man börja använda den billiga men svårarbetade gråstenen.

Det är i detta medeltida landskap som dagens Upplands-Väsby har sina rötter. Medeltidskyrkorna med sina sockenbor på omkringliggande gårdar är grunden för dagens samhälle.

När Upplands-Väsby blev storkommun den 1 januari 1952 kom tre medeltida sockenkyrkor att tillhöra orten, Ed, Fresta och Hammarby.

Bild 1. Hammarby kyrka. Runsten samt kisthäll med kors funna i sakristians norra vägg.
Foto E. Gustafsson 1959, ATA.

Under 1970-talet byggdes ytterligare tre kyrkor i kommunen, Vilunda, en missionskyrka och en pingstkyrka.

De tre medeltida och de tre nutida Väsby-kyrkorna är väl skickade att visa hur skilda seklers och olika samfunds människor byggt, smyckat och förändrat sin kyrka, hur arkitektur och inventarier växlat.

Det är inte meningen att här presentera mer ingående beskrivningar av de olika kyrkobyggnaderna och deras inredning. Beträffande de tre medeltida kyrkorna finns redan utförlig dokumentation (se litt. förteckningen. Beskrivning över Vilundakyrkan är under arbete av församlingens kyrkoherde.) Jag kommer däremot att något mer detaljerat behandla frikyrkorna. Det är tyvärr inte så vanligt att dessa kyrkor erhåller dokumentation på samma sätt som fallet är med statskyrkorna. De borde röna samma uppmärksamhet som övrig kyrklig bygghet.

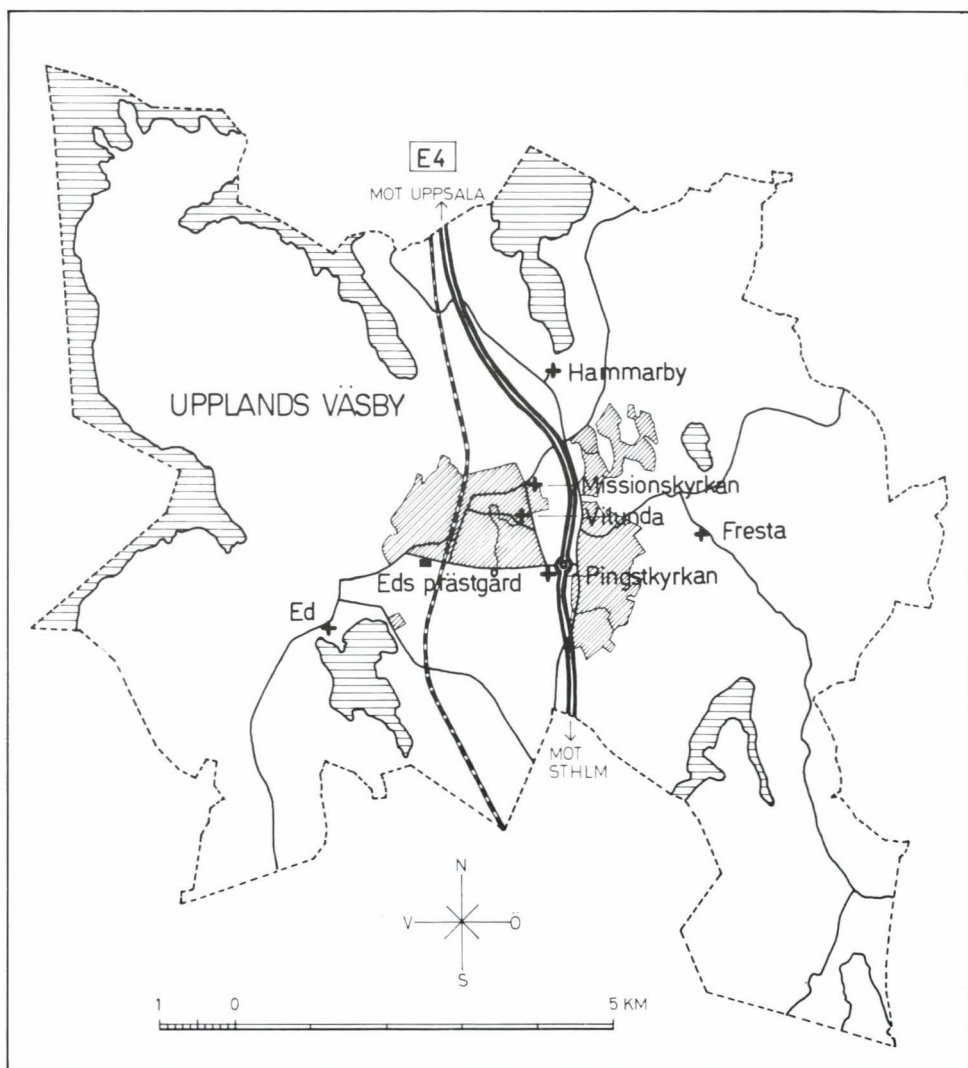

Bild 2. Karta över Upplands-Väsby kommun. Ritning S. Sundberg.

När de första kyrkorna restes i Upplands-Väsby var landet katolskt och förblev så i nära fyra hundra år. Kyrkorna tillhörde Uppsala ärkestift till dess Stockholms stift tillkom i juli 1942. Skulpturer och målningar finns bevarade från den katolska tiden och kan möjligen verka främmande för dagens kyrkobesökare. Mycket har tyvärr i protestantisk nit rensats bort ur kyrkan och förstörts. En del har i bästa fall förpassats till

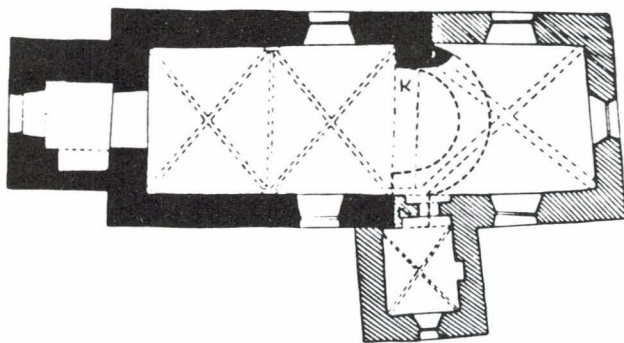

Bild 3. Eds kyrka. Plan, utvisande rest av absid och tillbyggnad av kor och långhus. Uppm. S. Brandel 1917. Sv. Kyrkor.

kyrkvinden eller klockstapeln för att under senare år i ekumenisk anda restaureras och återplaceras i kyrkan. I Sverige har reformationsivern dock inte tagit sig samma våldsamma uttryck som i många andra länder vad gäller kyrkornas katolska utsmyckning. Sverige är det land som har mest medeltida konst bevarad, bl. a. altarskåp och helgonskulpturer. Bildstormen som drog fram på kontinenten drabbade inte vårt land så hårt. Även om det kan ha varit uttryck för tolerans får man säkert räkna med att den "svenska fattigdomen" gjorde att man inte hade möjlighet till nyanskaffningar i någon större utsträckning. Även medeltida kyrksilver finns i behåll trots Gustav Vasas iver att konfiskera kyrkans värdeföremål för att därmed stärka statskassan.

1700-talet med upplysningstidens iver för ljusa rena kyrkorum har också bidragit till att radera ut delar av medeltiden ur våra kyrkor. Stora fönster har tagits upp och väggar och valv har vitmenats då kalkmålningarna ansågs för burleska, t. o. m. opassande för att finnas i en helgedom.

Av Upplands-Väsby kyrkor är Ed från mitten av 1100-talet den äldsta. Under 1200-talets första hälft byggdes Fresta och Hammarby. 1975 invigdes Vilunda kyrka och samtidigt uppfördes två frikyrkor. Missionsförbundets kyrka invigdes 1974 och 1977 pingstkyrkan. Dessa tre nutida kyrkor ligger på ögonavstånd från varandra i den nya centrumbebyggelsen.

Eds kyrka

Vid en välkänd vattenled, där edet är som smalast mellan Mälaren och Edssjön byggdes Eds kyrka. De äldsta delarna är från 1100-talets mitt.

Bild 4. Eds kyrka. Kopia av altarbrunn från Albertus Pictors verkstad. S. Olof, kyrkans skyddshelgon, är avbildad. Foto Statens Historiska Museum, ATA.

Kyrkan byggdes av gråsten och bestod av långhus med absidalt (halvrunt) kor i öster samt ett lågt smalt västtorn. Två små medeltida fönster finns på vardera långsidan i väster. Kyrkans utformning avviker delvis från övriga Upplands-kyrkor från den tiden och tyder närmast på inflytande direkt från Nord-Tyskland.

Under 1300-talet ansågs kyrkan förmodligen för liten och trång, varför absiden revs och ett större kvadratisk kor av samma bredd som långhuset tillbyggdes. På korets nordsida uppfördes samtidigt en sakristia. Under denna byggnadsperiod slogs sannolikt också kyrkans kryssformade tegelvalv. Under 1300-talet hade teglet kommit alltmer i bruk också i Sverige och det blev vanligt att ersätta de brandfarliga trätaken i kyrkorna med tegelvalv.

Äldre urkunder uppger att koret 1487 målats och även signerats av Albertus Pictor. Det är den under slutet av 1400-talet berömde målaren och pärlstickaren som under Jakob Ulfssons ärkebiskopstid (1469–1515) varit verksam i många av Upplands kyrkor. Hans färgstarka och undervisande bildmotiv i kyrkvalven blev den icke läskunniges bibel. Motiven var ofta hämtade från en träsnittsbok, *Biblia pauperum* (de fattigas bibel). Från Albertus verkstad i Stockholm finns i Ed

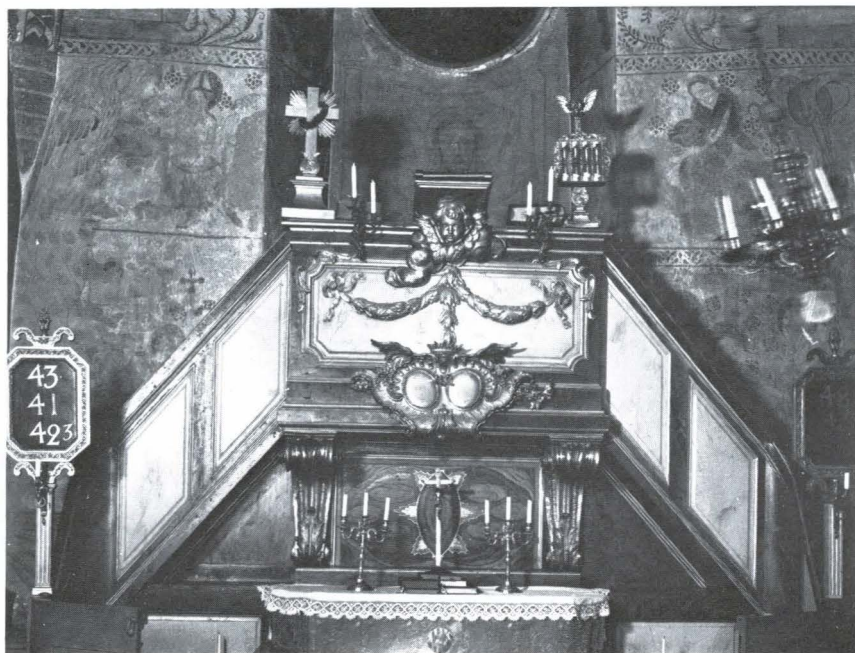

Bild 5. Eds kyrka. Altarpredikstol från 1786 efter ritning av Jean Eric Rehn. Foto S. Curman, ATA.

också ett altarbrun. En kopia utfördes 1958 och är i bruk i kyrkan, medan originalet förvaras i Statens historiska museum.

Bland de äldsta bevarade inventarierna i kyrkan är dopfuntsfoten från 1100-talet, cuppan (skålen) är nygjord 1918. Från medeltiden härstammar också en bild av S Anna och triumfkrucifixet. Det senare ett Lübeck-arbete. Vidare finns en mycket skadad skulptur av S. Olof, kyrkans skyddshelgon. Huvud och armar saknas, men under fötterna finner man Olofs baneman, en krigare med svärd.

I Ed har liksom på många andra håll större förändringar skett först då den stora restaureringsivern drog fram över landet vid slutet av 1700-talet. Initiativet till dessa ombyggnader, vars resultat ofta kallas Tegnér-lador, kom inte endast från kyrkans folk, även om Växjö-biskopen Esaias Tegnér var bland de främsta förespråkarna för ljusa kyrkorum med stora fönster i ofärgat glas. Socknarnas storgodsägare bidrog i väsentlig grad till restaurering av kyrkorna. Kända konstnärer och skickliga hantverkare vid slottsbyggena fick även kyrkliga uppdrag.

Bild 6. Eds prästgård.

I Ed och även Fresta och Hammarby var det herren till Stora Väsby, Charles de Geer, som på 1760-talet stödde ombyggnadsarbetet. I Ed revs vapenhuset och ingången förlades i väster till tornet, som samtidigt höjdes och erhöll ny huv. På norrsidan togs fönster upp och i söder förstörades fönstren och fick sin nuvarande placering. Beklagligt nog revs då korvalvet med Albertus målningar. Valvet höjdes och vitkalkades liksom kyrkan i övrigt. De målningar vi idag kan se i koret är rester efter Albertus bilder, framknackade i samband med restaureringen 1917–1918 under ledning av Sigurd Curman (riksantikvarie 1923–46). Konstnären Olle Hjortzberg fick i uppdrag att komplettera de medeltida målningarna, ett arbete som han utförde i harmoni med Albertus Pictors tidigare verk.

Den gustavianske arkitekten Jean Eric Rehn var vid 1760-talet verksam på Stora Väsby med slottsbygget. År 1786 utförde han ritningen till den altarpredikstol som ännu finns i kyrkan. Den utformningen av predikstol förekom under 1700-talet och början av 1800-talet i ett antal kyrkor men förbjöds genom en kungl. förordning 1836. Numera finns endast ett fåtal liknande predikstolar bevarade inom Svenska kyrkan.

Bild 7. Fresta kyrka. Exteriör från sydost.

Inom metodistkyrkan däremot har de alltid varit allmänt förekommande. I Ed används altarpredikstolen endast vid vissa kyrkliga högtider. I stället begagnar man en predikopulpet som anbringats vid korstolarna på norra sidan intill sakristian.

Eds prästgård

Omkring 350 år har en prästgård funnits på samma plats i Ed. Socken skulle hålla sin präst med "sju laga hus". Man byggde därför stuga och stekarehus, lada och sädesbod, visthus, sovstuga och fähus. Allt finns inte kvar i orört skick idag. Tiondeladan stod där vägen nu går fram och 1913 ombyggdes manbyggnaden. Trots det kan man få en god uppfattning av hur en gammal prästgård kunde se ut på 1700-talet.

Fresta kyrka

Under medeltiden utgjorde vattanlederna förbindelsen mellan olika platser. Kyrkor samt handels- och tingsställen förlades av naturliga skäl till stränderna av sjöar och åar. Århundradens landshöjning har emel-

Bild 8. Fresta kyrka. Altarskåpet från 1470-talet är ett nordtyskt arbete. Den apokalyptiska madonnan, omgiven av den heliga släkten. Foto Sv. Kyrkor, ATA.

lertid placerat många av dessa ställen långt upp på land. Fresta kyrka har tidigare genom en smal vattenled haft förbindelse med sjön Norrviken. Bygden är speciellt rik på runstenar. Insatta i kyrkmurar har man hittat ett femtontal rumstenar, hela eller i fragment. Det är inget tecken på vandalisering från bygghalkets sida utan får snarast tydas som avlägsna släktingars sätt att ära en långt tidigare avliden anförvant. En del döda var ju kristna årtal före kyrkobygget, vilket runinskriftskriften tyder på. I fall där man funnit förkristna runstenar inom kyrkans område kan man förmoda en önskan att oskadliggöra dessa hedna minnesmärken genom att placera dem i vigd jord.

När man idag besöker Fresta kyrka har man svårt att förstå att stora delar av denna nyklassiska kyrkobyggnad inrymmer rester av en medeltidskyrka. En träkyrka har förmodligen funnits på platsen, då i början av 1200-talet kor och sakristia uppfördes i gråsten. Vid slutet av samma århundrade byggdes ett långhus, likaledes i gråsten. Under följande två sekel slogs kryssvalv i tegel och byggdes vapenhus. Den stora förändringen av kyrkan skedde under 1700-talet, också här genom tillskyndan av Charles de Geer. Koret breddades och höjdes för att

Bild 9. Hammarby kyrka. Nordväggen med sakristian. Väggen är enligt medeltida sed fönsterlös mot norr.

bli enhetligt med långhuset, vapenhuset revs och ett klocktorn tillbyggdes i väster, dit också ingången förlades. Samtidigt vidgades befintliga fönster och nya togs upp på norrsidan. Man har anledning förmoda att en medhjälpare till Jean Eric Rehn varit verksam vid ombyggnaden av Fresta såväl som av Ed. De båda kyrkorna företer vissa likheter exteriört.

Under 1400-talets förra hälft försågs kyrkan med kalkmålningar, utförda av en målarskola som bl. a. varit verksam i Strängnäs domkyrka. Målningarna överkalkades i samband med restaureringen på 1770-talet men framtogs åter 1934. Målningarna består av de tolv apostlarna med sina attribut jämte språkband. De är placerade i anslutning till tolv invigningskors.

Bland de medeltida inventarierna finns bevarat en dopfunt och ett processionskrucifix från 1200-talet samt ett triumfkrucifix från 1400-talet. Ett altarskåp daterat till 1470 är ett nordtyskt arbete. Det är numera placerat på sydväggen. Den nuvarande altarpopsatsen är från 1776 och liksom predikstolen i gustaviansk stil. Bägge attribueras till Jean Eric Rehn.

Bild 10. Hammarby kyrka. Detalj av medeltida altarskåp, utfört av lübeckmästare verksam i Sverige under slutet av 1400-talet. Foto Sv. Kyrkor, ATA.

Hammarby kyrka

Tidigare allmänt använda vattenvägar har bestämt läget också för Hammarby kyrka, som är rest vid sjön Fysingens strand. Den medeltida karaktären har bevarats bäst i Hammarby kyrka trots de restaureringar som skett även här. Tidigast har det funnits en träkyrka, som erhållit en sakristia i sten. Omkring 1200 byggdes kyrkan om i gråsten. Under 1300-talet revs den gamla sakristian, till det romanska långhuset fogades nuvarande kor och sakristia. Kyrssvalven av tegel slogs i långhuset omkring 1400. På 1480-talet byggdes det nuvarande vapenhuset. 1678 rasade korvalvet och nytt valv slogs året därpå. Några rester av kalkmålningar har inte hittats, väggarna har förmodligen också förut varit vitkalkade. Tidigare har kyrkan inte varit kalkputsad exteriört utan gråstenen har varit synlig.

Under 1700-talet förstörades de gotiska fönstren på sydsidan, men man har inte tagit upp några fönster mot norr. Man har låtit väggen vara sluten mot kyla och oknytt, som seden var sedan gammalt. Hammarby hör liksom Edsbro till det fåtal kyrkor i landet som bevarat denna medeltida tradition.

Bland inventarierna finner man en dopfuntsfot och ett triumfkrucifix från kyrkans tidigaste skede. En lübeckmästare, verksam i Sverige under senare delen av 1400-talet har förfärdigat altarskåpet med Marie

kröning som huvudmotiv. Det torde ha prytt altaret fram till 1704, då den nuvarande altaruppsatsen skänktes till kyrkan. Predikstolen från 1696 är ett arbete av bildhuggaren Andreas Heysing. Samtidigt uppfördes läktare för familjen de Geer på Stora Väsby, tillhörigt Hammarby socken. Den är numera orgelläktare.

Hammarby kyrka har inget torn, men på åsen intill finns fortfarande den klockstapel, som 1626 restes där, då som en öppen klockbock. Här intill fanns också den trefaldighetskälla dit byborna vallfärdade. Som sig bör rann källan mot norr, något som för övrigt också Väsbyån gör.

Strax väster om kyrkan nedanför klockåsen byggdes 1961 ett begravningskapell och 1978 tillfogades en väntrumsbyggnad.

Många namnkunniga personer i de olika Väsby-församlingarna vore värda att uppmärksamma. En person det är svårt att förbigå i sammanhanget är Martin Aschaneus, som verkade som kyrkoherde i Hammarby och Fresta 1620–41. Han föddes omkring 1575 i Håtuna socken i Aske by. Det är hans stora kulturhistoriska intresse och kunnande som gör att många uppgifter om församlingarna finns bevarade. Aschaneus blev 1630 utnämnd till antikvarie, att biträda Sveriges första riksantikvarie Johan Bureus.

Kyrkan – den gemensamma samlingsplatsen

I alla tider har folk behövt en plats att samlas på. Under heden tid samlades man vid offerkällan. Kyrkan med kyrkbacken blev redan under den första kristna tiden en samlingspunkt. Gemensamt byggde man sin kyrka, man kom samman till gudstjänst men också till världsliga förrättningar, inte minst av juridisk karaktär.

Under 1900-talet har byggandet av särskilda lokaler för gemensam samvaro blivit allt nödvändigare, inte minst kyrkans folk har insett det behovet. En församlingsgård med lokaler för fritidsverksamheter av skilda slag uppförs ofta i kyrkans närhet eller i den nya bostadsbebyggelsen. Trots bättre och bekvämare kommunikationer har den gamla sockenkyrkan ibland kommit att ligga för långt bort, ofta i den växande kommunens periferi. För att avhjälpa detta bygger man idag ofta en annexkyrka mitt i den nya centrumbebyggelsen. Man bygger ett kyrkocenter, en kvarterskyrka med tillhörande lokaliteter för profan verksamhet i direkt anslutning.

Bild 11. Vilunda gård.

Vilunda

Redan före kommunsammanslagningen 1952 hade villabebyggelsens snickarglädje börjat blandas upp med flerfamiljshusens släta fasader och mot slutet av 1960-talet kan man på allvar tala om höghus och centrumbebyggelse. Så gott som mitt i kommunen på Vilunda gårde invigdes 1972 Upplands-Väsby Centrum med bostadshus, skolor, bibliotek, förvaltningslokaler och allt som vanligtvis förknippas med ett modernt köpcentrum.

Namnet Vilunda betyder "helig lund" och syftar på att här har funnits en kultplats under förhistorisk tid. Området har sedan dess haft en skiftesrik historia innan det i slutet av 1970-talet blev platsen för en storkommuns centrumbebyggelse. I omgivningen har fynd från vikingatid (550–1050) framkommit vid vägbyggen och i medeltida dokument finns platsen omnämnd. Jordeböckerna upptar alltifrån 1500-talet många personer från trakten. För nästan jämnt 200 år sedan lät löjtnanten Michael Trafvenfelt uppföra den herrgård som ännu finns kvar på platsen. Efter att ha gått genom många händer är den nu i kommunens ägo. Området hör till Hammarby församling. Befolk-

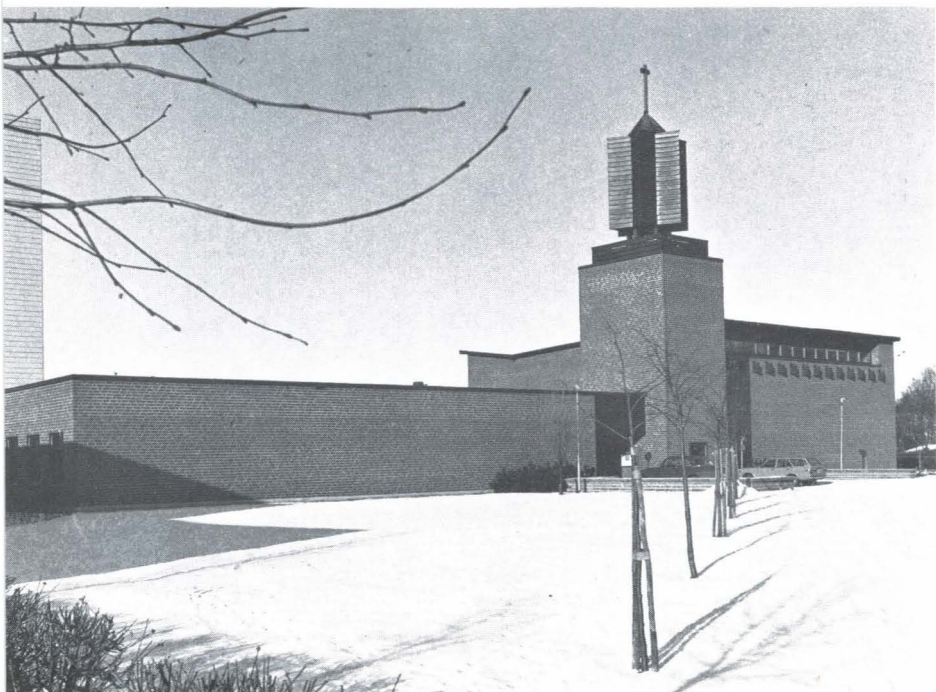

Bild 12. Vilunda kyrka. Klocktornet i sydost. Längst i söder församlingsbyggnaden.

ningsökningen i församlingen har gjort att den medeltida kyrkan inte längre räcker till och då avståndet från den nya bebyggelsen till församlingskyrkan är väl stort ansågs det befogat med en centralt belägen s. k. kvarterskyrka.

Kyrka och kyrkocentrum

Efter en byggnadsperiod av ca två år invigdes Vilunda kyrka den 7 december 1975. Arkitekt Hakon Ahlberg har ritat kyrkan och de övriga byggnaderna samt en del inventarier. Kyrkan har traditionell öst-västlig placering. Bygget beräknas ha kostat 8 mkr.

Byggnaden är kvadratisk. Den är inspirerad av sumerisk arkitektur. Byggnadsmaterialet är mörkt rödbränt tegel, murat med kraftiga fogar. Teglet är synligt exteriört såväl som interiört. Här finns anknytning bakåt i tiden genom murningen, som är gjord i munkförband, den teknik som var vanligt förekommande under medeltiden. I sydöstra

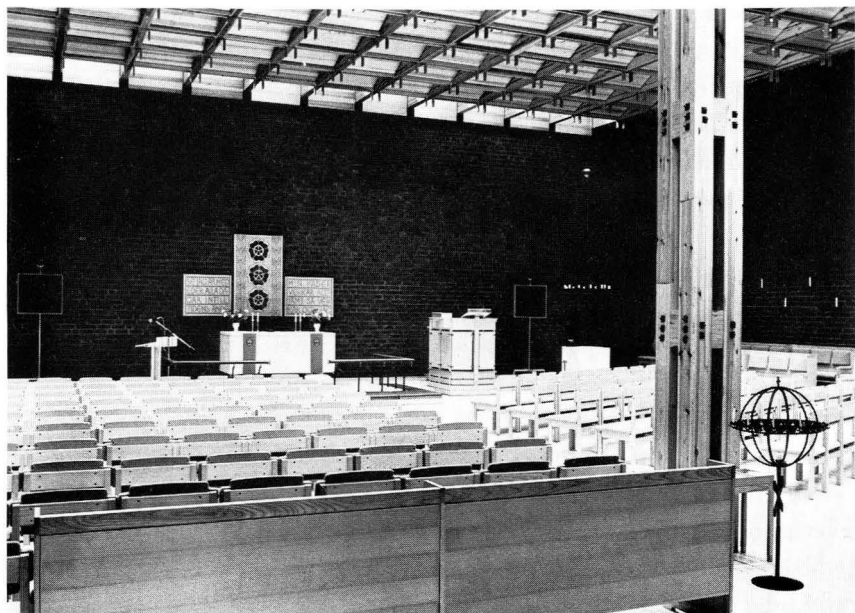

Bild 13. Vilunda kyrka. Interiör mot öster med altare, predikstol och dopfunt med den ringformade ljushållaren ovanför.

hörnet finns ett klocktorn. Högst upp finns en sexuddig överbyggnad i koppar, krönt av en kon med ett träkors. I tornet finns två sammanringningsklockor samt ett klockspel med tjugofem klockor. Varje dag, kl. 9, 12 och 18 spelas en psalm. Valet av psalm följer kyrkoåret.

"Sankt Gärtruds klockspel ringer: Nu tackar Gud allt folk", skaldade Snoilsky i "Stenbocks kurir". Han syftade på klockspelet i Tyska kyrkan i Stockholm – Sankt Gärtrud. Spelet är från 1663 och det första i Sverige. Under senare år har allt fler kyrkor försetts med klockspel.

Fönstren är små och placerade högt upp under takfallet i väster. Golvet är i vit italiensk marmor. Bänkarna är i furu med gråbeige tygklädsel. Plats finns för 350 besökare men ytterligare 100–200 personer kan beredas sittplats genom att ta ett intilliggande utrymme i anspråk.

Altaret, utfört i italiensk marmor, är fristående placerat i öster. Ovanför finns en väggbonad, komponerad av Britta Rendahl. Förslag till altarpupsats är utfört av K. G. Bejemark men har ännu inte färdigställts. Dopfunten är likaledes i italiensk marmor och försedd med ett

Kristusmonogram i relief. Till den hör en dopskål i silver. I östväggen på södra sidan om altaret finns en piscina, där dopvatten och överblivet vin töms ut för att falla i vigd jord. Predikstolen är fristående söder om altaret. Det finns även en ambo (talarstol) som är flyttbar.

Nattvardssilvret består av kalk, vinkanna, oblatask och patén, vidare finns ett kors, dopkanna, fyra ljusstakar och två vaser. Ljusstakarna har samma 6-kantiga utformning som överdelen till klocktornet. Allt silver är utfört av silversmeden Martin Öhman.

Bland textilierna finns mässhakar i olika liturgiska färger samt stolor. För altaret finns antependium och stukor. Textilierna är utförda hos Handarbetets Vänner. Kollektståvarna är gjorda i läder. De flesta textilier och silverföremål har tillförts kyrkan genom frivilliga insatser och donationer från syföreningen och privatpersoner.

Orgeln installerades i september 1979. Den har 30 stämmor och är levererad av Grönlunds orgelbygger i Gammelstad. Det finns även en cembalo. Bland ljusredskapen finns takbelysning med lampor, placerade i det kasettindelade taket så att de skall symbolisera stjärnhimlen. Vidare finns på väggarna i söder och norr på vardera sidan tretton ljushållare. En ljusglob är placerad vid ingången och över dopfunten hänger en ringformad stake. Alla ljushållare är utförda i gjutjärn.

Vid sidan om vapenhuset i väster finns dop- och brudkammare. I direkt anslutning till kyrkan vid ett muromgärdat torg finns lokaler för profan verksamhet, expeditioner och samlingslokaler. På torget hålls sommartid friluftsgudstjänster.

Ännu är moderkyrkan i Hammarby oftast platsen för bröllop, dop och begravning. Vid konfirmation och musikgudstjänster har det större utrymmet i den nya kyrkan varit en nödvändighet för den växande församlingen, men förrättningarna blir allt fler i Vilundakyrkan.

Fädernas kyrka

Gustav Vasa påbörjade reformationens genomförande i ett Sverige som varit katolskt sedan Ansgars missionsverksamhet. Det skulle dröja mer än ett halvt årtusende innan landet genom beslut på Uppsala möte 1593 blev religiöst enat i en luthersk nationalkyrka. Andra religiösa åskådningar, och då främst katolicismen, förbjöds, och den som inte rättade

sig därefter tvingades i landsflykt. Religiös irrlärighet straffades med landsförvisning fram till 1864. – Men hemliga sammanslutningar förekom.

Frikyrkorna

Under 1800-talet, industrialismens århundrade, inträffade många förändringar i samhället, som också satte spår i kyrkans liv och verksamhet. Folkrörelser av skilda slag bildades och frikyrkliga samfund växte fram i opposition mot vissa drag i statskyrkan, bl. a. prästernas särställning och den vikt som lades vid liturgin. Liksom Svenska kyrkan har frikyrkan dop och nattvard, beträffande dessa går åsikterna delvis isär.

År 1848 bildades den första svenska baptistförsamlingen. Föreståndaren landsförvisades i enlighet med det s. k. konventikelpakatet, som förbjöd religiösa sammankomster utan närvaro av präst. Senare fick församlingen som ledare en präst i Svenska kyrkan och kunde fortsätta sin verksamhet. – Trettio år senare, den 2 augusti 1878, bildades Svenska Missionsförbundet (SMF). Utbildningen av Missionsförbundets pastorer sker sedan 1907 vid Teologiska Seminariet på Lidingö.

En frikyrka är inte detsamma världen över, utan en frikyrka i ett land kan vara statskyrka i ett annat. Så är den lutherska kyrkan statskyrka i Sverige medan den är frikyrka i USA. I begreppet frikyrka ligger för det första betydelsen att den är fri från staten och bygger på medlemmarnas frivilliga insatser och bidrag, den är till största delen självförsörjande och självbestämmande. För det andra är frikyrkan – i motsats till Svenska kyrkan som är en folkkyrka och öppen för alla – grundad på frivilligt medlemskap, där det ställs vissa krav på medlemmarna. Frikyrkan är en bekännarkyrka, där medlemmarna bekänner sin personliga tro.

Kyrkornas arkitektur och inredning

Gudstjänstordningen och olika religiösa tänkesätt präglar givetvis kyrkornas arkitektur och inredning. Inte förrän efter reformationen, då predikan fick betydelse vid sidan av altartjänsten, erhöll Svenska kyrkan den fasta inredning med predikstol och bänkrader, som vi är vana vid.

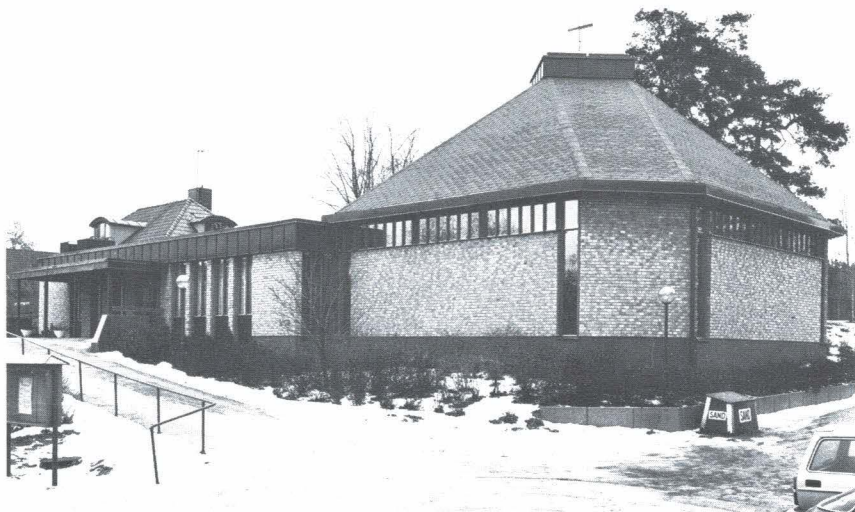

Bild 14. Missionskyrkan. Exteriör från sydväst.

Man behöll högaltaret i koret från den katolska tiden, sidoaltaren förbjöds däremot. Den protestantiska Svenska kyrkan övertog alltså det tidigare katolska kyrkorummet utan större ingrepp och förändringar.

De frikyrkliga samfundens protest mot statskyrkan tog sig också uttryck i utformningen av gudstjänstlokalen. Till en början var det mycket enkla kapell och bönehus som byggdes och i det yttre avvek de inte mycket från den övriga bebyggelsen i byn. (Metodisterna utgör ett undantag, då deras byggnader alltid haft karaktären av kyrka. Större baptist- och missionsförsamlingar har enstaka gånger följt detta exempel.) Man tog också avstånd från den traditionella kyrkliga inredningen. För Missionsförbundet och de baptistiska kyrkorna har bibelläsning och predikan samt gemenskapen varit det centrala. Lokalen och dess utsmyckning var länge av underordnad betydelse. Till en början fanns endast ett enkelt kors eller en tavla med bibliskt motiv i fonden av lokalen, där man senare började bygga upp en estrad med talarstol och plats för sångare och musikanter. Altare saknades och saknas alltjämt. Man har ett nattvardsbord – något som man också hade i de första lutherska kyrkorna. Nattvardsgästerna sitter kvar i bänkarna.

Bild 15. Missionskyrkan. Interiör med nattvardsbordet i fonden.

Under åren har emellertid Svenska Missionsförbundet, i större utsträckning än övriga frikyrkliga samfund, alltmer närmat sig Svenska kyrkan och även andra samfund i ekumenisk anda. Detta gäller såväl gudstjänstens utformning som arkitektur och inredning. Gudstjänst-lokalen har antagit en mer traditionellt kyrklig stil, där estraden inte längre är det centrala, utan nattvardsbordet blivit samlingspunkten. På många håll finns inte endast dopfunt utan också dopgrav, då SMF alltsedan begynnelsen praktiserat både barn- och vuxendop.

Missionskyrkan

I Upplands-Väsby byggdes den första frikyrkan, tillhörande Svenska Missionsförbundet, redan 1897, efter att församlingen bildats 1895. Den var belägen vid Väsbyvägen i Björkvallaområdet och revs 1974 i samband med utbyggnad av området. Planeringsarbetet för ett nybygge hade igångsatts långt dessförinnan och första söndagen i advent 1974 invigdes den nya kyrkan.

Den första missionskyrkan var byggd i trä, gråmålad utvändigt och med den traditionella inredningen enligt "bussmodellen". Under senare år hade en lokal för fritidsverksamhet tillbyggt.

I den arkitekttävling för den nya missionskyrkan som utlysts vann förslaget från arkitekt SAR Janne Feldt, Karlstad. Han kallade sin ritning "Gemenskap". Mottot täcker väl utformningen av gudstjänst-lokalen samt tillhörande utrymmen för profan verksamhet. Mottot täcker också det sätt på vilket verksamheten i kyrkan utformas. Allt sker på frivillighetens bas i gemensam uppslutning kring arbetsuppgifterna – endast pastorn har månadslön. Gemensamt hade man också att finansiera kostnaderna för kyrkobygget, 1,5 mkr. 1981 omfattar församlingen 132 aktiva medlemmar.

Kyrkan är byggd i gult tegel, taket är i form av en avskuren åttkantig kon, krönt av ett kors. Från kyrkbacken kommer man in till "kyrktorget" – förbindelselänken mellan kyrkan och övriga lokaliteter. Kyrkans planform är en kvadrat med avskurna hörn, som bildar en oktagon, där sidorna fyra och fyra är lika långa. Denna oktagonala form återkommer i flera inventarier, bl. a. nattvardsbordet. Ingången är placerad i oktagonens västra kortvägg, rakt fram i öster finns nattvardsbord och predikstol. I söder är utrymme för orgel och flygel samt plats för kören. Vid motsatt kortvägg är dopgraven placerad och därin-till dopfunten. Stolarna – här finns inga fasta bänkrader – för kyrkobe-sökarna finns vid långväggarna i sydost resp nordväst. Då stolar används i stället för bänkar blir inredningen flexibel och kan lätt anpassas till skilda slag av sammankomster. Även nattvardsbord och predikstol samt dopfunt är flyttbara, det är endast dopgraven som har sin givna plats.

Långsmala fönster i väggens höjd är placerade i hörnen, vidare finns en fönsterrad under takfallet på tre sidor. I nordväst finns en skjutbar vägg till en samlingssal, som även kan tjäna som förlängning av kyrkan. De 150 sittplatserna kan på så vis fördubblas. Invändigt är väggarna beklädda med naturfärgad träpanel. Nattvardsbord och predikstol är i rött resp. orange laserat trä. Stolarna i naturfärgad furu har orange tygklädsel. Golvet är av sten.

Nattvardsbordet är åttasidigt med en kort rak knäfallsbänk framför. För bordet finns ljusstakar, två i tenn alternativt två i glas samt skål för blommor. Bakom nattvardsbordet finns en väggbonad med symbolmo-

tiv: I mitten Guds allseende öga, på dess högra sida ett Kristusmonogram, på dess vänstra kalken jämte två oblater, ovanför Guds öga duvan och under skeppet. Arbetet är utfört av Greta Dahlkvist. Predikstolen är placerad strax intill nattvardsbordet på norra sidan. Den har formen av en ambo (talarstol) med en väl kraftig vinkelformad underdel med skrank.

Dopfunten är av trä med skål i glas.

Nattvardssilvret består av oblatfat, två set för särkalkar samt en gemensam kalk, allt i nysilver.

Av kyrkliga textilier finns ett rocklin (lång vit skjorta med vida ärmar utan bälte), att användas vid dop i dopgraven. Övriga textilier är inte allmänt förekommande i Missionskyrkan.

Orgeln är femstämmig och levererad av John Grönwalls orgelbyggeri, Lilla Edet. Man har här inte haft intresse för den allt vanligare elorgeln. Vid sidan av orgeln finns en flygel.

Lampetter i trä och skärmar i opak hårdplast finns på väggarna. Takbelysningen består av en fyrkantig ramp i trä med vita skärmar. Den är placerad under ljusinsläppet i takets centrum.

Expedition och lokaler för fritidsverksamhet finns vid andra sidan av "kyrktorget".

Pingstkyrkan

Det finns flera döpparrörelser med sinsemellan både likheter och olikheter. Det skulle leda för långt att här närmare redogöra för dessa. Den pingstväckelse som utvecklades i början av 1900-talet under ledning av Lewi Pethrus (Johansson) ledde till att man efter 1913 kan tala om en fristående pingströrelse. Pingstkyrkan är till församlingsordningen och dopsynen baptistisk.

Pingstförsamlingen i Upplands-Väsby grundades 1942 och hade sitt församlingsarbete till en början förlagt till lokaler vid Stockholmsvägen. Efter tre decennier började man planera en kyrkobyggnad centralt i kommunen. Byggnaden kom till stånd genom församlingsmedlemmarnas offervilja båda i fråga om kontanta medel och arbetsinsatser. Man räknar med att ha samlat in drygt 2 mkr och yrkesmän inom församlingen har lagt ned 10.000 arbetstimmar på sitt kyrkobygge. Pingstkyrkan i Upplands-Väsby har ca 250 aktiva medlemmar. Pingstförsam-

Bild 16. Pingstkyrkan. Ingången mot norr.

lingen önskade sin kyrka utförd i traditionell stil, dvs en rektangulär byggnad i form av en salkyrka med sadeltak. Arkitekten John Högberg hade i sin hemkommun Arboga ritat en pingstkyrka som stämde väl överens med Väsby-församlingens önskemål, varför han erhöll även detta uppdrag.

Kyrkan är byggd i brunt fasadtegel och placerad i syd-nordlig riktning (p. g. av tomtförhållandena). Invändigt är tre väggar av samma bruna fasadtegel. I ena långväggen finns långsmala fönster insatta. Den andra långväggen utgörs helt av en vikbar vägg in till en samlingssal. Väggen är i furu liksom bänkarna med klädsel i brunt tyg. Taket vilar på sex spant i lamellträ, som för tanken till ett upp- och nedvänt skepp. Spanten liksom takbräderna däremellan är av naturfärgad furu. Det är ett tämligen brant sluttande sadeltak med 10 meter till taknocken, vilket ger en speciell rymdkänsla. Utmed långsidorna finns en mässingsramp med lampor, som kastar sitt sken upp i kyrkvalvet. På väggarna finns lampetter i mässing. Golvet är av kork-o-plast. Det finns bänkplatser för 140 gudstjänstbesökare. Ytterligare 60 personer kan beredas plats genom att använda intilliggande samlingssal.

På sedvanligt vis har man i fonden ett upphöjt podium för nattvards-

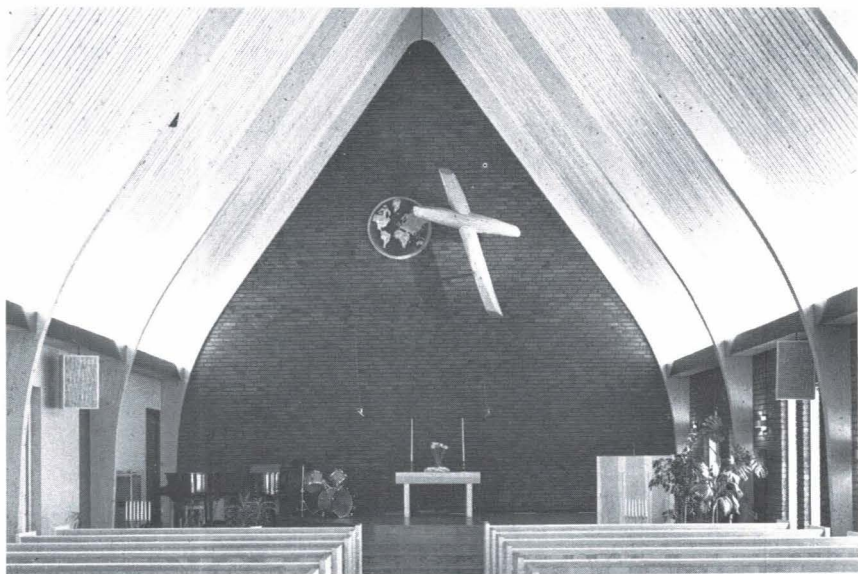

Bild 17. Pingstkyrkan. Interiör mot söder. Takresningen ger intryck av ett upp- och nedvänt skepp.

bord, talarstol, flygel och elorgel samt plats för sångare och musikanter. På fondväggen finns en "jordglob" och där framför på hållare av gjutjärn en bit ut från väggen ett stort furukors, utfört av kostnären Axel Nordell. Det symboliserar "att Gud försonande ser på människorna genom sin sons kors" – korset omfamnar jorden.

Nattvardsbord och talarstol är utförda i naturfärgad furu. På nattvardsbordet finns ljusstakar och blomvas. Till nattvardssilvret hör kalmar, vinkannor och tallrikar för nattvardsbrödet. Man använder inte oblat utan större osyrade bröd som bryts.

Intill podiet finns en dopgrav med rinnande vatten. Den är utförd i italiensk marmor.

Vid sidan av kyrkan finns expeditionslokaler och ekonomiutrymmen samt en vaktmästarbostad.

Vid församlingen finns en halvtidsanställd pastor och en heltidsanställd ungdomspastor.

Församlingen har satsat mycket på lokaler för olika fritidssysselsättningar, särskilt för ungdomen. För dessa aktiviteter har man ordnat lokalfrågan i en rymlig souterrainvåning. Invandrarverksamheten är en

viktig del i församlingsverksamheten. För finskspråkiga ordnas tre gudstjänster i veckan. Sammankomster anordnas även för arabiska invandrare.

En särskild lokal för ljudinspelning i direkt anslutning till kyrkan finns vid ingången i norr. Samtliga gudstjänster bandas och kan i kasettform utlånas till medlemmar, som inte personligen kunnat bevista gudstjänsten.

Församlingen har en uttalad ekumenisk inriktning.

Tradition och förnyelse

I vår sekulariserade tid är det inte obefogat med funderingar kring den tradition kyrkan bevarar och förnyar.

En kyrka bär först och främst spår av den tid som byggt den. Men en kyrka skall aldrig bli helt färdig – den måste vara öppen mot framtiden. Den skall också bära spår av senare seklers ombyggnader och tillskott, men dessa förändringar bör givetvis ske så att de står i samklang med vad som redan finns. Den ekumeniska tanken har närmast många samfund till varandra, något som också påverkat utformningen av kyrkobyggnaden och dess inredning. Tyvärr har detta samtidigt bidragit till att särpräglade drag gått förlorade.

Av ovanstående kyrkoberäkningar framgår hur olika religiöst tänkande och skilda tiders tekniska utveckling format Väsby-kyrkorna under 800 år. Stilidealen växlar, varje epok har sitt språk och sina speciella uttrycksformer.

Tryckta källor och litteratur

- Ulf Boëthius, Vägvisare till kyrkorna i Stockholms län, Uddevalla 1980.
Gunilla Curman, Sigurd Curman, Eds kyrka, Kyrkorna i Sollentuna härad, Sveriges kyrkor, 1958.
Ingegerd Henschen, Armin Tuulse, Fresta kyrka, Kyrkorna i Vallentuna härad, Sveriges kyrkor, 1954.
— Hammarby kyrka, Kyrkorna i Vallentuna härad, Sveriges kyrkor, 1954.
Bengt Ingmar Kilstrom, Guds hus, Helsingborg 1980.
Stig Lindholm, Carl-Eber Olivestam, Kyrka samfund syskonkrets, Stockholm 1978.
Alf Nordstrom, Vägvisare till kulturen i Stockholms län, Stockholm 1977.
— Johan Curman, En bok om Upplands-Väsby, Motala 1973.
Hugo Sabel, Hammarby kyrka, Skänningen 1971.
Inger Wadstrom, Eds kyrka, Upplands kyrkor, 166, 1975.
— Fresta kyrka, Upplands kyrkor, 167, 1975.
Vägvisare till kulturen i Uppsala län, Uppsala 1979 (utgiven av Länsstyrelsen i Uppsala län).